

Ο ΣΟΦΙΣΤΗΣ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗΣ

Εισαγωγικά

Ἡ μελέτη πού ἀκολουθεῖ ἐπιχειρεῖ μιὰ ὑφολογικὴ ἐξιχνίαση τοῦ πρώτου τμήματος ἑνὸς μονολόγου τοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο πλατωνικὸ διάλογο (316c-317c). Ὡς ἀφετηρία τῆς ἀνάλυσής μας ἔχομε τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνας στοχαστὴς δὲν ἐκφέρει μὲ τὸν λόγο του ἀπλὸ ἐνημερωτικὸ ἢ διαπιστωτικὸ ὕλικό, ἀλλὰ ὅτι κυρίως εἶναι ἐκφραστὴς ἰδεῶν ἢ, προσδόκιμα, διαμορφωτὴς συνειδησέων. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, κατὰ μείζονα λόγο διατυπώνει ἐρμηνεῖς, ἀξιολογήσεις καὶ προτάσεις, οἱ ὁποῖες – ἀναλόγως πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς – ἄλλοτε εἶναι δηλωτικὲς ἅμεσα ὡς πρὸς τὸ τί σημαίνουν καὶ ἄλλοτε ἀναδεικνύονται ἐμμέσως. Συνεπῶς, οἱ λέξεις πού χρησιμοποιεῖ δὲν ἀποτελοῦν ἀπλὲς γλωσσικὲς ἐκφράσεις, ἀλλὰ εἶναι φορεῖς καὶ τροφοδότες συγχρόνως ἰδεολογικῶν, μὲ μιὰ διασταλτικὴ θεώρηση τοῦ ὅρου προσεγγίσεων καὶ στοχαστικῶν ἢ ἀναστοχαστικῶν καταθέσεων. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ δηλωτικότητά τους ἐκφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἐννοιολογικοῦ φορμαλισμοῦ, εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ ἐρμηνεύωνται ποικιλοτρόπως. Ὁ πλουραλισμὸς ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ μιὰν ἀντικειμενικὴ – ἢ γιὰ μιὰ συμπεφωνημένη κοινῶς – ὡς τουλάχιστον εὐλογη ἀποτίμησή τους. Συνεπῶς, ἐπιβάλλεται ὡς ἀναγκαία ἡ ἀναγωγή στὴν θεωρία ἐκείνη πού θὰ προσφέρει τὰ κατάλληλα ἐργαλεῖα γιὰ τὴν, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, ἐπιστημονικὴ προσέγγιση ἑνὸς λόγου πού φιλοδοξεῖ νὰ καταστή ἢ εἶναι πομπὸς ἰδεῶν. Καὶ ἐδῶ χρήζει ἐπισημάνσεως τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνας λόγος πού ὑπερβαίνει τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀπλῆς ἀνακοινώσεως, ἀναπόφευκτα ἐκτυλίσσεται μὲ τὴν πρόσληψη διαφό-

ρων ύφολογικῶν ἀποχρώσεων, οἱ ὁποῖες συντελοῦν ὥστε ἡ περιγραφή γεγονότων νὰ μετεξελιχθῇ σὲ δημοσιοποίηση σημασιῶν. Πρόκειται ὡστόσο γιὰ σημασίες ποὺ δὲν ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ ἐνδοκοινωνικά ἐκεῖνα ὅρια, τὰ ὁποῖα ἔχουν θέσει ἀτύπως ὁ ρήτορας καὶ οἱ ἀκροατές, στὴν βάση μιᾶς οἰονεῖ συναινέσεως, ἡ ὁποία ἐνδέχεται καὶ νὰ τίθεται στὴν ὑπηρεσία μιᾶς στρατηγικῆς.

Ἡ ἀνωτέρω ὀρίζουσα προωθεῖ καὶ τὴν εἰδικὴ στόχευση τῆς μελέτης μας: νὰ ἐξετάσωμε τὸ πῶς ἡ ὑφολογικὴ ποικιλία τοῦ *Πρωταγόρα* εἶναι ἐφικτὸ νὰ προσεγγισθῇ μὲ ἄξονα τὶς θεωρητικὲς θέσεις ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἔργο του *Ρητορικὴ* τέχνη ἀναφορικῶς μὲ τοὺς κανόνες ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὸ ὕφος τοῦ λόγου. Σχετικῶς μὲ τὸ ἂν ἡ προαναφερθεῖσα στόχευση ἐντάσσεται στοὺς ὀρίζοντες τοῦ πραγματοποιήσιμου, προγραμματικῶς θὰ θέσωμε ὡς ρῆτρα ὅτι ὁ Πρωταγόρας σὲ ὅλο τὸν πλατωνικὸ διάλογο διανθίζει τὸν λόγο του μὲ τέτοιες γλωσσικὲς ἐπενδύσεις ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι κατέχει – ἔστω καὶ «ὀρμικά» ὡς προσωπικὸ ταλέντο – τὶς ἀρχές τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ἄρα, ἡ σκοποθεσία τοῦ λόγου του εἶναι ἐφικτὸ νὰ ἐρμηνευθῇ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῶν οἰκείων του ὅρων ἐκφορᾶς, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ καταφυγὴ σὲ ἀνταγωνισμούς. Ἡ ἐν λόγω δυνατότητα καταθέτει προφανῶς καὶ μιὰ δέσμευση: ἡ ρητορικὴ ἐκφορὰ ὡς τέτοια ἀναγκαστικῶς προσδίδει προεκτάσεις στὸ περιεχόμενο. Φέρει στὸ φῶς μηνύματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνάγονται ἀποκλειστικὰ στὸ πεδίο τῆς πληροφορίας, ἀλλὰ ὀρίζουν μεθοδεύσεις – ἡ ἀκόμη καὶ στρατηγικὲς – ἐπεξεργασίας τῆς. Ἔτσι, ἡ ὑπέρβαση τῶν δεσμεύσεων τοῦ περιεχομένου ὡς ἀποφαντικοῦ τυπικῶν γνωμοδοτήσεων λειτουργεῖ ὡς μιὰ οἰονεῖ μετανοηματικὴ ρῆτρα, ἡ ὁποία ὡς σημαντικὴ μηνυμάτων – καὶ τῶν καταστάσεων ποὺ τὰ ἀναδεικνύουν – δὲν παραμένει, π.χ., στὸ ποιοῦ ρῆμα χρησιμοποιεῖται, ἀλλὰ ἐξετάζει μὲ ποιὰν ἐγκλιση ἢ διάθεση ἢ χρόνο ἐκφέρεται. Σημειωτέον ὅτι ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου βιβλίου του ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν ἔργο του ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει ὡς ἑξῆς τὴν κανονικότητα γιὰ τὴν ποιοτικὴ ἀποτίμηση ἑνὸς ρητορικοῦ κειμένου: "Περὶ δὲ τῆς λέξεως ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν· οὐ γὰρ ἀπόχρη τὸ ἔχειν ἅ δὲ λέγειν, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ ταῦτα ὡς δεῖ εἰπεῖν, καὶ συμβάλλεται πολλὰ πρὸς τὸ φανῆναι ποιόν τινα τὸν λόγον"¹.

1. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1403b. Ὁ P. Riquier ὀρίζει τὴν ἐλληνικὴ ρητορικὴ ὡς "τέχνη τῆς πειθοῦς, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὸν ἔλεγχο τοῦ δημόσιου λόγου, ἐκάλυπτε τὰ τρία πεδία τῆς ἐπιχειρηματολογίας, τῆς σύνθεσης καὶ τοῦ λεκτικοῦ" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορὰ*, σὲ μτφρ. Κ. Παπαγιώργη, ἐκδ. "Κριτικὴ", Ἀθῆνα 1996, σ. 61).

Τέλος, κρίνουμε σκόπιμο νά ἐπισημάνουμε ὅτι στὴν μελέτη μας δὲν θά μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ γεγονός ὅτι συντάκτης τοῦ λόγου τοῦ Πρωταγόρα εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιπάλων του. Δεχόμεθα ὅτι ὁ λόγος τοῦ σοφιστῆ εἶναι αὐθεντικὸς καὶ ἐπομένως θά τὸν ἀποτιμήσουμε ὡς πρὸς τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς μὲ ἐφαλτήριο τοὺς –θεωρουμένους ὡς– οἰκείους ὅρους τοῦ ποῦ τὸν ἔχουν διαμορφώσει. Ὅρισμένες μόνον παρατηρήσεις θά διατυπωθοῦν στὶς σημειώσεις καὶ ἔτσι ἐμμέσως θά φανῇ ἡ πρόθεση τοῦ Πλάτωνος.

Στὶς ἀπαρχές τοῦ λόγου τοῦ ὁ Πρωταγόρας δηλώνει ἐμμέσως ὅτι τὸ ὄνομά του καὶ μόνον διὰ τῆς ἐκφορᾶς του κατόρθωσε νά προκαλῇ ἀρνητικὰ συναισθήματα στοὺς πνευματικὸς καὶ πολιτικοὺς κύκλους μιᾶς σημαντικῆς πόλεως – ὅπως εἶναι ἡ Ἀθήνα. Τὴν ἐν λόγω ἀντίδραση ὁ ἴδιος δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὴν ἀντιμετωπίζει μᾶλλον ὡς ἀναπόφευκτη. Κατὰ κάποιον τρόπο φαίνεται νά κατανοῇ τὰ ψυχολογικὰ κίνητρα ποὺ διαμορφώνουν τὶς ὄχι εὐνοϊκὲς ἀπέναντί του στάσεις. Ὁ σοφιστὴς ὅμως δὲν ἀρκεῖται στὴν ἀπλὴ ἐπισήμανση τῆς κοινωνικῆς ἀτμόσφαιρας καὶ δὲν παραμένει ἐναντί τῆς θεωρητικῆς καὶ «πραξιακᾶς» οὐδέτερος ἢ ἀδρανῆς. Ἡ κατάσταση δὲν λειτουργεῖ «ἀποκαρδιωτικὰ» στὴν συνείδησή του καὶ στὴν δράση του, ἀλλὰ τοῦναντίον τὶς τροφοδοτεῖ μὲ ἐπιθετικὲς διαθέσεις ἀντιπερισπασμοῦ. Τὸ ὕψος τοῦ λοιπὸν δὲν διαμορφώνεται ὑπὸ τὸν τύπο μιᾶς ἀμυντικῆς αὐτοπροστασίας, ὅσο καὶ ἂν εἰρωνικῶς τὴν διακινῇ στοὺς ἀκροατές του. Ἀντιθέτως, προσλαμβάνει ἕναν θριαμβολογικὸ τόνο, ἐπαρση ποὺ ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περιγράφει τὴν δράση του καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τὸ πρόσωπό του: "Ξένον γάρ ἄνδρα καὶ ἰόντα εἰς πόλεις μεγάλας, καὶ ἐν ταύταις πείθοντα τῶν νέων τοὺς βελτίστους ἀπολείποντας τὰς τῶν ἄλλων συνουσίας, καὶ οἰκείων καὶ ὀθνείων, καὶ πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων, ἑαυτῷ συνεῖναι ὡς βελτίους ἐσομένους διὰ τὴν ἑαυτοῦ συνουσίαν, χρῆ εὐλαβεῖσθαι τὸν ταῦτα πρᾶττοντα"². Ἐδῶ θά λέγαμε ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἐπιδιώκει νά καταστή-

2. Πρωταγόρας, 316c-d. Ἄν καὶ δὲν ἀνήκει στοὺς κύριους στόχους τῆς μελέτης μας, στὶς παραπομπές στὸν πλατωνικὸ διάλογο θά παρουσιάσουμε ὁρισμένες σκέψεις γιὰ τὴν ὑφή τοῦ σοφιστικοῦ λόγου –ὅπως τὴν παρουσιάζει βέβαια ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος–, προκειμένου νά προετοιμάσουμε τὴν ἀτμόσφαιρα γιὰ ὅσα θά ἀναφέρομε στὸν ἐπὶ λόγῳ μας. Ὑπὸ τὸ πρῶτομα λοιπὸν αὐτό, κατ' ἀρχὰς θά λέγαμε ὅτι ἡ ἐδῶ τεχνικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι εὐφύης ὡς πρὸς τὸν στόχο ποὺ

ση με τὸν λόγο του ἀξιόπιστη τὴν ἀποστολὴ του –πὺν ἔχει ὁ ἴδιος ἀναλάβει ἢ τοῦ ἔχει, κατὰ τὴν ἐρμηνεία του, ἱστορικῶς ἀνατεθῇ– καὶ νὰ νομιμοποιήσῃ ἢ νὰ αἰτιολογήσῃ ἠθικὰ τὶς προτάσεις του. Ἡ διδακτικὴ καὶ μορφωτικὴ παρέμβασή του στὰ κοινωνικὰ δρώμενα πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς μιὰ ἐπιβαλλομένη ἀπὸ τὶς συνθήκες ἀναγκαιότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει σχετικὰ μετὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀνωτέρω προθετικότητος γιὰ νὰ ἀναδείξῃ καὶ νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὴν ἀναγκαιότητα, ὡς αἰτιολογικὴ βάση γιὰ πράξη, ἀνάγοντάς τινι μάλιστα προγραμματικῶς στὸ ἐπίπεδο τοῦ ρητορικοῦ κανόνος, τὰ ἑξῆς: "Ἄλλ' ὅλης οὔσης πρὸς δόξαν τῆς πραγματείας τῆς περὶ τὴν ρητορικὴν, οὐκ ὀρθῶς ἔχοντος, ἀλλ' ὡς ἀναγκαίου τὴν ἐπιμέλειαν ποιητέον"³. Ἡ στόχευση λοιπὸν δὲν ἀναφέρεται, πρωτογενῶς τουλάχιστον, στὸ τί εἶναι ἀντικειμενικῶς σωστὸ οὔτε στὸ πῶς θὰ διατυπωθῇ μετὰ ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα ἢ ἀλήθεια. Μετὰ βάση τὸν σχετικισμὸ τῆς «καιρικότητος», ἡ συζήτηση γίνεται γιὰ τὸ τί ἐπιβάλλεται στρατηγικῶς νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς συνθήκες τῆς κοινωνικῆς κατάστασης πὺν ἔχει ἤδη διαμορφωθῇ ἢ βρῖσκεται ὑπὸ διαμόρφωση ἢ προσδοκᾶται νὰ διαμορφωθῇ. Σημειωτέον μάλιστα ὅτι στὸν λόγο τοῦ σοφιστῆ χρησιμοποιοῦνται συγκριτικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὅμως δὲν ἐδράζονται σὲ αὐστηρῶς αἰτιολογημένα κριτήρια καὶ ἔτσι στεροῦνται τῶν προϋποθέσεων νὰ λειτουργήσουν ὡς ἐπιστημολογικὲς ἀρχὲς ἀξιολογήσεων. Ἀπλῶς ἐπιχειροῦν νὰ πείσουν διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοὺς στὸν χῶρο τοῦ προβαλλόμενου ὡς ἐπιβεβλημένου καὶ διὰ τῆς ἐκ τῶν κανονιστικῶν ἀρχῶν τοῦ αἰτιο-

ἐπιδιώκει. Γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸν Πρωταγόρα εὐάλωτο σὲ κριτικὴ, δὲν ἀναδεικνύει τὴν προσωπικότητά του μέσα ἀπὸ τὴν περιγραφή του ὡς ἑνὸς στοχαστῆ πὺν καταγράφει –κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀντικειμενικά– τὸ κλίμα μιᾶς ἐποχῆς μετὰ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς. Παρουσιάζει τὸν ἴδιο τὸν Πρωταγόρα νὰ προβάλῃ τὰ προσόντα του καὶ ἄρα ἐξ ἀρχῆς νὰ θέτῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἀντικειμενικότητά του.

3. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1404a. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο κρίνεται καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιχειρηματολογίας πὺν πρέπει νὰ ἔχῃ ἓνας ρητορικός λόγος. Σύμφωνα μετὰ τὸν P. Riquier: "ἡ ρητορικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπορροφηθῇ ἀπὸ μιὰ καθαρὰ ἐπιχειρηματολογικὴ διδασκαλία, ἐπειδὴ εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν ἀκροατὴ· δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὁμιλητῆ καὶ τὴν διάθεση τοῦ ἀκροατηρίου· ἐν ὀλίγοις, παραμένει μέσα στὴ διυποκειμενικὴ καὶ διαλογικὴ διάσταση τῆς δημόσιας χρήσης τοῦ λόγου" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 65). Θὰ σημειώναμε ὡστόσο ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ χρῆση πὺν δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ ὅ,τι θὰ ὀριζε ὁ Πλάτων ὡς διαλεκτικὴ.

λόγησής τους. Πρόκειται ωστόσο για κάτι επιβεβλημένο, που έχει τεθεί κατά συνθήκην, ή κατά την επιδιωκόμενη προσδοκία ή ακόμη και στο πλαίσιο μιάς στρατηγικής.

Ποιά είναι λοιπόν η εικόνα που προκύπτει σκηνοθετικά; Ο Πρωταγόρας εμφανίζεται να απολαμβάνει την επιτυχία, τόσο την προσωπική όσο και αυτήν της Σοφιστικής. Η προσωπική μάλιστα επιτυχία ως επί μέρους αναδεικνύει την σοφιστική ως καθόλου, ανάδειξη που θα μπορούσε να συμβαίνει και αντιστρόφως. Η άρχη της αμοιβαιότητας ανάμεσα στο γένος και στο είδος του είναι έφικτο έδω να ισχύει, αλλά όχι με υποχρεωτικό τρόπο. Διὰ της αναφοράς πάντως στο ειδικό επιχειρεί ο σοφιστής να οδηγήσει την συνείδηση των ακροατών του με σχεδόν αυτόματο τρόπο σε γενικεύσεις, με αυτονόητες –ανεξάρτητα από τις αντικειμενικές στηρίξεις τους– συνειρμικές αναγωγές. Κατόρθωσε με την προσωπικότητα του και τον λόγο του να πείσει τους αξιολογότερους νέους της αθηναϊκής –ή όποιας άλλης πολιτικώς και πολιτιστικώς προηγμένης– κοινωνίας να προτιμήσουν την δική του συναναστροφή υπό την ιδιότητά του του σοφιστή ως την άριστη (ποιοτικό κριτήριο εκ του φορέως) και ως την πιο αποδοτική επιλογή για την συγκρότηση της προσωπικότητάς τους (κριτήριο αποτελεσματικότητας εκ των αποδεκτών). Αναδεικνύει, λοιπόν, με αυτόν τον τρόπο τον έαυτόν του, ενώ έμμέσως σκοπός του είναι να υποβιάσει τους συγγενείς ή τους άλλους πνευματικούς έπιμελητές τους στην συνείδηση των νέων της Αθήνας. Με μόνη την παρουσία του δηλαδή έχει αποδείξει ή διακινεί την ύποψία ότι οι απόπειρες των νέων τέρω για διαπαιδαγώγηση και πολιτικοποίηση των νέων δέν έχουν τελεσφορήσει. Στην τεχνική της επιχειρηματολογίας του είναι να κατευθύνει βαθμιαίως την αξιολόγηση στα αποτελέσματα, προφανώς κατά τον τρόπο που ο ίδιος τά παρουσιάζει. Αλλά αναδύεται και μιά περαιτέρω γνωσιολογική ύψη παράμετρος: Η πρόθεση του ρήτορα παρουσιάζεται να συγχέει τó αληθοφανές με τó αληθές ή να υποκαθιστά τó δεύτερο με τó πρώτο ή την κατάσταση που είναι πραγματική με κάτι τó φαντασιώδες που τó εμφανίζει ως πραγματικό. Έτσι, παρεμβαίνει έξ άρχης καταλυτικώς και δεσμευτικώς στην συνείδηση των ακροατών του και επιχειρεί να την καταστήσει έναν παθητικό δέκτη όχι μόνον χωρίς κριτήρια αλλά και χωρίς υποβιβασμό για αναστοχασμούς. Αναφερόμενος στην κατάσταση του έλέγχου και της άδρανοποίησης της συνείδησης των ακροατών ο Αριστοτέλης περιγράφει

τὰ τεκταινόμενα στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο τους ὡς ἐξῆς: "Πιθανοὶ δὲ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ οἰκεία λέξις· παραλογίζεται γὰρ ἡ ψυχὴ ὡς ἀληθῶς λέγων, τὰ πράγματα οὕτως ἔχουσιν, ὥστ' οἶονται, εἰ καὶ μὴ οὕτως ἔχει, ὡς ὁ λέγων, τὰ πράγματα οὕτως ἔχειν, καὶ συνομοιοπαθεῖ ὁ ἀκούων ἀεὶ τῷ παθητικῶς λέγοντι κἂν μὴθὲν λέγῃ"⁴. Βεβαίως ὁ Πρωταγόρας δὲν θορυβεῖ, ἀλλὰ τὸ ὕφος του ἀναμφιβόλως εἶναι πομπῶδες.

Ἔχομε ἐπίσης νὰ σημειώσωμε ἐδῶ ὅτι ἡ χρῆση τοῦ τρίτου προσώπου "ξένον ἄνδρα", πρὸς ἀντικατάσταση τοῦ πρώτου προσώπου: "ἐγώ", δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαία. Ἴσως το ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπρόσωπο νὰ συνιστᾷ μιὰν ἀπόπειρα ἐντυπωσιασμοῦ, μὲ μιὰ μεγαλοπρέπεια ποὺ ἐξασφαλίζουν ἡ ἀσάφεια καὶ τὸ πέπλο μυστηρίου ποὺ παρεμβάλλεται. Ὑπὸ μιὰ μετριοπαθῆ προσέγγιση ὥστόσο, δὲν ἀποκλείεται νὰ δηλώνῃ τὴν πρόθεση τοῦ ρήτορα νὰ μὴν καταστήσῃ ἐξ ἀρχῆς ἐκδηλῇ καὶ ἀμέσως προσιτὴ τὴν προσωπικὴ ταυτότητά του καὶ νὰ ἐπιμείνῃ στὰ ὅσα ἔχει κατορθώσει κατὰ τὴν πολυετὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητά του, καὶ μάλιστα χωρὶς τὸ ἐφόδιο τῆς ἐντοπιότητος. Τὰ οὕτως εἰπεῖν «ἐπιγενόμενα-συμβεβηκότα» κατατίθενται ὡς δηλωτικὰ τῆς ποιότητος ποὺ ἔχει ἡ προσωπικὴ ταυτότητα. Διὰ τοῦ τονισμοῦ τῶν ἐπιτευγμάτων ἐγείρεται ὅλο καὶ ἐντονώτερα ἡ ἀπορία τῶν ἀκροατῶν γιὰ τὴν γνωστοποίηση τοῦ προσώπου ποὺ τὰ ἔχει κατορθώσει, ποὺ ἔχει δηλαδὴ μιὰ πολυσήμαντη κοινωνικὴ καὶ μορφωτικὴ παρουσία. Ἐμμέσως πάντως φωτογραφίζει τὸν ἑαυτό του ὡς σημαίνουσα προσωπικότητα, διότι τὸ ἀθηναϊκὸ ἀκροατήριον γνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι γηγενής. Θὰ ὑποστηρίζαμε λοιπὸν ὅτι τὸ ὕφος τοῦ λόγου τοῦ Πρωταγόρα, παρὰ τὴν ἀοριστολογία του, δὲν ἐπιτρέπει –ἐως τὸ σημεῖο αὐτὸ– περιθώρια ἀσάφειας ἢ ἀμφιρρέπειας ἀναφορικῶς μὲ τὴν κατεύθυνση τῶν ἀξιολογικῶν προτάσεων του ἢ τὴν αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ἐκφέρονται. Ἀπλῶς πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ ἡ στρατηγικὴ ἐπιδεξιότητα τοῦ σοφιστῆ νὰ ἀξιοποιῇ τὸ ψυχο-

4. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1408a. Ἀναφορικῶς μὲ τὸ ἀληθοφανές ὁ P. Riquier σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: "Τὸ καθ' ἑαυτὸ ρητορικὸ ἐπιχειρήμα λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὸν βαθμὸ ἀληθοφάνειας ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ συζητούμενο θέμα καὶ τὴν ἀξία πειθοῦς ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ ὁμιλητῆ καὶ τοῦ ἀκροατῆ" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 65). Ἡ ἱκανότητα προφανῶς διαθέτει διαφορετικὸ φορτίο στὸν ὁμιλητὴ καὶ στὸν ἀκροατὴ, ἐφ' ὅσον οἱ ψυχολογικὲς καταστάσεις τους καὶ οἱ προσδοκίες τους, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, κινῶνται σὲ ἰδιαίτερες γιὰ τὸν καθένα κατευθύνσεις. Βεβαίως ὁμως ἡ ἰδιαιτερότητα δὲν ἀποκλείει τὴν τελικὴ σύνθεση.

λογικό όρμέμφυτο ότι συνήθως οι άνθρωποι εκπλήσσονται απ' ό,τι δέν ἐντάσσεται στὸν ὀρίζοντα τῆς ὀπτικῆς τους καὶ τοῦ προσδίδουν μιὰ μυθικὴ σχεδὸν –ἢ τουλάχιστον φαντασικὴ– διάσταση. Ἡ φαντασία βαθμιαία κορυφώνεται καὶ προκαλεῖ μιὰν ἐρεθιστικὴ προσδοκία ἀναφορικῶς μὲ ό,τι πρόκειται νά γνωστοποιηθῇ ἐν πρὸσώποις. Γιά τὴν ἀπόπειρα τοῦ ρήτορα νά διαμορφώσῃ ἓνα σκηνοθετικὸ πλαίσιο διήγησης ποῦ ἐπιτείνει δραματικὰ καὶ γοητευτικὰ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν προσδοκία τῶν ἀκροατῶν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπισημαίνει: "Διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον· θαυμασταὶ γάρ τῶν ἀπόντων εἰσίν, ἡδὺ δὲ τὸ θαυμαστόν"⁵.

Σὲ μιὰ περαιτέρω συλλογιστικὴ προσέγγιση, θὰ λέγαμε ὅτι ὁ σοφιστὴς χρησιμοποιεῖ ἐπιδέξια τὸν λόγο, ἔχοντας ἐπίγνωση τῆς δυνάμεως τοῦ ποῦ προκύπτει ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ ρητορικὴ ἐκφορὰ του, γιὰ νά πλαισιώσῃ μὲ ἔνδυμα πειστικότητας τὶς ἀπόψεις του καὶ νά ὀδηγήσῃ τοὺς ἀκροατές του στὸ νά τὶς υἱοθετήσουν. Δέν ἐνδιαφέρεται ἂν γίνεταί ἀποδεκτὴ ἡ προσωπικὴ ἢ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀνωτερότητά του μὲ βάση ὀρισμένα πραγματικὰ καὶ ἀντικειμενικῶς διαπιστώσιμα δεδομένα. Ἡ στοχοθεσία του ἀνάγεται στὸ πῶς θὰ καταστήσει φυσικὸ ἐκφραστικὸ τρόπο τοῦ ἐκεῖνο τὸ ὕφος μὲ τὸ ὁποῖο θὰ κατορθώσῃ τὸ ἐπιθυμητὸ γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ ἀποτελέσμα. Κατασχευάζει ἓναν πέλλο μυστηρίου, ποῦ βαθμιαία μάλιστα θὰ ἀποπειραθῇ νά τὸν μετασχηματίσῃ σὲ πραγματικότητα, ὅταν πλέον θὰ ἔχει ἐλέγξει τὴν συνείδηση τῶν ἀκροατῶν του. Θὰ ἐπιδιώξῃ νά τὸν ἐντάξῃ σὲ ὀρθολογικὰ σχήματα τὴν στιγμὴ ποῦ θὰ κρίνει ὡς ἐπὶκαιρῃ, προκειμένου τὸ μυθικὸ νά τὸ προβάλῃ ὡς ἀντικειμενικῶς ἰσχύον. Ἀλλὰ θὰ ἔχει παγιώσει καὶ θὰ διακινεῖ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν γοητεία ποῦ προκαλεῖ τὸ μυθώδες. Ἔτσι, εἶναι πολὺ πιθανὸν

5. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1404b. Ὁ P. Riquœur ἐντοπίζει τὴν γοητεία τοῦ λόγου ἐκεῖ ὅπου ἡ πειθὼ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία, σημειώνοντας σχετικὰ: "Ὅταν ἡ πειθὼ χειραφετῆται ἀπὸ τὴν μέριμνα τῆς ἀπόδειξης, ὕπερτερεῖ ἡ ἐπιθυμία τῆς γοητείας καὶ τῆς ἀρέσκειας καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὕφος δέν εἶναι πιά σχῆμα, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σώματος, ἀλλὰ κόσμημα, μὲ τὴν 'κοσμητικὴ' σημασία τῆς λέξης. Μόνο ποῦ αὐτὴ ἡ δυνατότητα ἐγγράφεται ἐξ ὑπαρχῆς στὸ ρητορικὸ σχέδιο· ἐπανεμφανίζεται στὴν καρδιά τῆς ἀριστοτελικῆς πραγματείας: καθ' ὅσον τὸ λεκτικὸ ἐξωτερικεύει τὸν λόγο, τὸν καθιστὰ ἐκδηλο, τείνει νά ἀπαλλάξῃ τὴν μέριμνα τῆς ἀρέσκειας ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐπιχειρηματολογίας" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 70). Το ὅτι ὁ *Πρωταγόρας* λειτουργεῖ ὑπὸ τοὺς ὅρους ἐνὸς ρητορικοῦ σχεδίου εἶναι καὶ θὰ καταστεῖ μιὰ στρατηγικὴ περαιτέρω τοῦ προφανοῦς.

για λόγους τακτικής ὁ Πρωταγόρας νά προσβλέπη σ' ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο νά καλυφθῇ πίσω ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία τοῦ ξένου αὐτοῦ ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἔχει προσελκύσει τόσους πολλοὺς νέους. Πρόκειται γιὰ ἕνα γεγονὸς ἀναμφιβόλως ὄχι εὐνοϊκὸ καὶ τιμητικὸ γιὰ τοὺς γηγενεῖς φιλοσόφους, παιδαγωγοὺς καὶ θεσμικοὺς ἢ οἰκογενειακοὺς καθοδηγητές. Ἐπιχειρεῖ μάλιστα νά τοποθετήσῃ δι' ἀντιστροφῶν ἀναλογιῶν τὶς ἀξιολογήσεις ἀναφορικῶς μὲ τὰ πρόσωπα ποὺ ἐμπλέκονται στὴν ἀφήγησή του τόσο σὲ ποσοτικὸ ὅσο καὶ ποιοτικὸ ἐπίπεδο: "οὐ γὰρ μικροὶ περὶ αὐτὰ φθόνοι τε γίνονται καὶ ἄλλαι δυσμένειαι τε καὶ ἐπιβουλαί"⁶. Ἐδῶ ὁ σοφιστὴς ὑπομιμνήσκει μὲ φορτισμένες θυμικὰ ἐκφράσεις τὴν φήμη του καὶ τὶς ἀρνητικὰς ἀντιδράσεις ποὺ τὴν ἀκολουθοῦν.

Προβάλλει λοιπὸν τὴν ἐμπειρία του ἐκ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὡς ἀντικειμενικὸ κριτήριον, τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ γιὰ νά ἀποδείξῃ μὲ ἐγκυρότητα ὅτι ἡ παρουσία ἑνὸς σημαντικοῦ προσώπου προξενεῖ πολλαπλὰς ἔχθρες, συκοφαντίες καὶ μίσση. Ὅποια πόλη καὶ ἂν ἐπισκεφθῇ, οἱ νέοι τὸν ἀκολουθοῦν, ἀναγνώριση ποῦ –ὅπως ὁ σοφιστὴς τὴν παρουσιάζει– ἐξοργίζει τοὺς προκεχωρημένης κυρίως ἡλικίας γηγενεῖς. Κατὰ τὴν ἐκτίμησή του, ἡ συγκριτικὴ συνεξέταση μαζί τους ἀποδεικνύεται εἰς βάρος τους καὶ ἡ διαμορφωθείσα ἀπαξιωτικὴ κατάσταση προκαλεῖ τὶς ἀντιδράσεις τους. Παρὰ ταῦτα, ὁ Πρωταγόρας, ἐνῶ αἰσθάνεται στὴν πραγματικότητα ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομά του καὶ ἡ διδασκαλία του ἔχουν διεισδυτικότητά στο ἀθηναϊκὸ ἀκροατήριον, παρουσιάζεται ὑφολογικὰ μετριοπαθὴς καὶ ἀνεκτικὸς ἀπέναντι σὲ μιὰ κατάσταση, ποῦ, ὅπως τὴν καταθέτει, δὲν εἶναι ἡ πλέον εὐχάριστη γιὰ τὸ πρόσωπό του. Καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν ἐν λόγῳ οἶονεϊ ὑπέρβαση προσδίδοντας στὴν περιγραφὴ του ὄχι αὐστηρῶς προσωπικὸ τόνο ἀλλὰ τὴν ἰσχὺ μιᾶς κοινωνικῆς συνήθειας. Οἱ γλωσσικὲς ἐκφράσεις του ἀναφέρονται, τυπικὰ τουλάχιστον, σὲ μιὰ κατάσταση ποῦ γενικῶς ἐθιμικὰ ἐπικρατεῖ. Διὰ τῆς γενικότητος δείχνει νά χαρακτηρίζεται ἀπὸ ψυχραιμία ἀπέναντι στοὺς φθόνους, στὶς προσωπικὲς ἀντιπαλότητες καὶ στὶς εὐτελεῖς ἀντιδράσεις ποὺ προξενεῖ ἡ παρουσία του στοὺς πνευματικοὺς καὶ πολιτικοὺς κύκλους τῆς

6. Πρωταγόρας, 316d. Ἡ συναισθηματικὴ φόρτιση τοῦ λόγου τοῦ Πρωταγόρα ἀναδεικνύει τὴν πρόθεσή του νά προβληθῇ ὡς αὐθεντία. Ἀναμφιβόλως γοητεύει ἀλλὰ εἶναι ἐνκόλως ἐξουδετερώσιμη, ἐφόσον δὲν στηρίζεται σὲ μιὰ αὐστηρὴ ἔρευνα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου.

ἐποχῆς του. Ἡ προβαλλόμενη μετριοπάθεια ὥστόσο εἶναι ἐπίπλαστη, ἐφ' ὅσον οἱ λέξεις ἀνέτως μποροῦν ἀπὸ τὶς γενικὲς ἀναφορὲς τοὺς νὰ προσλάβουν συνειρμικῶς καὶ εἰδικές. Ἀπλῶς μὲ τὴν χρῆση τοὺς ὁ σοφιστὴς ἐπιχειρεῖ νὰ καλύψῃ ἕως ἑναν –ἐπαρκὴ πάντως γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς– βαθμὸ τὸν ὑπέρμετρο ἐνθουσιασμό του γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐπιθυμεῖ λοιπὸν νὰ δείξῃ ὅτι διέπεται ἀπὸ μιὰ αὐτάρκη νηφαλιότητα καὶ ἀπὸ μιὰ ἀνωτερότητα ἀπέναντι στὶς μικρότητες μιᾶς ὀρισμένης τάξης πολιτῶν, ἡ ὁποία μάλιστα ἔχει εἰδικὸ βάρος γιὰ τὰ τεκταινόμενα στὴν πόλη. Μὲ τὶς ἀνωτέρω ἐπισημάνσεις του –ποὺ θέτουν στὸ περιθώριο κάθε συναισθηματικὴ ἀκρότητα– θὰ λέγαμε ἐπίσης ὅτι ὁ Πρωταγόρας στοχεύει νὰ προσδώσῃ στὸν λόγον του σαφήνεια, ἐδραζόμενη σὲ διαπιστώσιμα καὶ ἀξιολογήσιμα, ὡς πρὸς τὶς προθέσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους, ἐμπειρικά δεδομένα, καὶ μάλιστα γενικῆς ἰσχύος. Διὰ τῆς σαφηνείας θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ καταστήσῃ ἀξιόπιστες τὶς ἐρμηνείες του, ἐφ' ὅσον τὸ ἀπτό –ἢ τὸ παρουσιαζόμενο ὡς ἀπτό– δεδομένο ἐξασφαλίζει τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν διαπιστώσεων καὶ τὴν τιμὴ ἀληθείας τῶν προτάσεων. Ἄρα, τὸ προβάλλει ὡς μὴ ἐπιδεκτικὸ πολλὰ πλὴν ἀποτιμήσεων συναισθηματικῆς ἀπόχρωσης, ἐκ τοῦ ὅτι ἀποκλίνει ἀπὸ τὸ λογικῶς σαφές. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐντάσσει τὴν σαφήνεια στὶς ἀρετὲς τοῦ ὕφους καὶ τὴν ὀρίζει ὡς δηλωτικὸ ἐργαλεῖο γιὰ ἀναπόκρυψη στὴν σχολοθεσίᾳ τοῦ λόγου καὶ σχετικῶς παρατηρεῖ: "Σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιῇσιν τὸ ἑαυτοῦ ἔργον· καὶ μῆτε ταλεινὸν μῆτε ὑπὲρ τὸ ἄξιωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν"⁷. Τὸ ζήτημα ὥστόσο ποὺ θὰ θέταμε πρὸς ἐξέταση ἀναφέρεται στὸ ποῖα εἶναι ἡ περιορρῶσα ἀτμόσφαιρα τῆς ἐκάστοτε δηλωτικότητος, διότι μιὰ κοινὴ κανονιστικὴ βάση δὲν προσιδιάζει σὲ ὅ,τι εἶναι ἐπακριβῶς ὁ ρητορικὸς λόγος.

7. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1404b. Ἀναφορικῶς μὲ τὶς ἀρετὲς τοῦ ρητορικοῦ λόγου ὁ P. Riquier σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: "Ἐφ' ὅσον ἡ ρητορικὴ παραμένει τέχνη εὐ-γλωττίας, τὰ γνωρίσματά της εἶναι γνωρίσματα καλῆς χρήσης καὶ συνάπτονται μὲ τὰ γνωρίσματα του ἐν γένει δημόσιου λόγου· αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ 'ἀρετὲς' (διακρίσεις ἢ ἀξίες) τῆς λέξεως καὶ καθοδηγοῦν ἐκεῖνο ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε στρατηγικὴ πειθοῦς τοῦ δημόσιου λόγου" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 71). Τὸ ἐρώτημα πάντως ποὺ θὰ διευπλυνε-το ἀναφορικῶς μὲ μιὰ ἀξιολογικὴ προσέγγιση τῶν ἀνωτέρω θὰ εἶχε ὡς ἐρευνητικὸ αἶτημα τὸ ἂν οἱ ἐν λόγῳ συνῆκες καὶ οἱ ἀποτιμήσεις του συνάδουν μὲ ὅ,τι θὰ ἐξακριβίσαμε ὡς διαβουλευτικὴ συλλογικότητα ἢ δημοκρατία.

Στὴν συνέχεια τοῦ λόγου του ὁ Πρωταγόρας ἀναλαμβάνει νὰ παρουσιάσῃ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ συστηματικοὺς ὄρους ποὺ θεμελίωσαν τὴν Σοφιστικὴν. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς παρουσιάσεως ποὺ ἐπεδίωξε μὲ τὴν ἀνωτέρω σαφήνεια καὶ δηλωτικότητα, ὁ λόγος του δὲν θὰ εἶχε κῦρος οὔτε ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἰσχύϊ σὲ τυπικὸ ἐπίπεδο, ἔαν δὲν ἔθετε ὡς σκοπὸ νὰ ἀναδείξῃ τοὺς γενετικούς ὄρους, τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν οὐσία τῆς τέχνης του μὲ τὴν περιγραφὴ ἱστορικῶν γεγονότων καὶ μὲ τὴν προβολήν—ἀξιολόγησιν—προσώπων. Ἡ ἀναγωγὴ στὴν ἱστορίαν καὶ ἡ ἄρθρωσὴ τῆς μὲ συστηματικὸ τρόπο κατὰ τὴν ἀφηγηματικὴ ἐκτύλιξί τῆς θὰ λειτουργήσουν ὡς ἐχέγγυα ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας καὶ ὡς κριτήρια ἐρευνητικῆς μεθοδολογικῆς ἐπάρκειας γιὰ ὅσα θὰ ὑποστηρίξει. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ λόγου του ὁ σοφιστὴς παρουσιάζεται ἰδιαίτερα συγκεκριμένος, καθὼς ἀναφέρει ὀνόματα προγενεστέρων πνευματικῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀσκοῦσαν τὴν σοφιστικὴν τέχνην. Γενικῶς ἡ ἱστορικὴ μνήμη συνδέεται, μὲ αὐτόματο, σχεδὸν συνειρμικὸν τρόπο, μὲ πρόσωπα καὶ σ' ἓνα δεῦτερον ἢ παραπληρωματικὸ ἐπίπεδο μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν δραστηριοτήτων τους. Ἐνῶ ὁ ἀκροατὴς ἀκούει τὰ ὀνόματα, ἀνακαλεῖ τὴν μνήμην του καὶ τὴν ὅποιαν συμβολὴ τοὺς ἀντιστοιχεῖ. Τὸ ζήτημα ὥστόσο ποῦ, ὅπως θὰ διαπιστώσωμε, ἀπασχολεῖ τὸν Πρωταγόρα εἶναι τὸ πῶς θὰ προβάλλει τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς κάθε συμβολῆς. Ὁ στόχος του πάντως δὲν εἶναι ἅμεσα προφανὴς στὸν μὴ ὑποψιασμένο: προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ δείξῃ, σ' ἓνα ἐπόμενο στάδιο τῆς ἀφήγησός του, ποῖο πρόσωπο ἀποτελεῖ τὸ ἀξιόπιστον ἐφαλτήριο γιὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ ποιότητα τῆς σοφιστικῆς τέχνης. Στὴν ἀρχὴ μάλιστα τῆς ἀφήγησός του παρουσιάζει μὲ εὐσύνοπτο—καὶ ἴσως χωρὶς τίς προσδοκώμενες λεπτομέρειες—τρόπον τίς ἀπώτατες ἱστορικὰς καταβολὰς τῆς Σοφιστικῆς: "Ἐγὼ δὲ τὴν σοφιστικὴν τέχνην φημὶ μὲν εἶναι παλαιάν"⁸. Σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλα σημεία τοῦ λόγου του, ἐδῶ τὸ ὕψος τοῦ Πρωταγόρου εἶναι αὐστηρὰ λιτὸ καὶ διατυπώνεται μὲ ὀριστικὸν τρόπον, βραχυλογία ποὺ καθιστᾷ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναφορᾶς του ἅμεσα προσιτὸν στὰ γνωστικά κέντρα τοῦ ἀκροατῆ. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνοντας τὸ ἐν

8. *Πρωταγόρας*, 316d. Μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ "ἐγὼ" ἀποκλείεται ἕξ ὀρισμοῦ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀποδεικτικότης. Ὁ λόγος τοῦ σοφιστῆ προσλαμβάνει διδακτικὴ καὶ δογματικὴ κατεῦθυνση προσωπικῆς αὐτοεπικύρωσης καὶ ἀποκλείει τὴν ἐρευνητικὴν ἀνάλυσιν.

λόγω ὕφος ἀπὸ τὸ ὕφος τοῦ συνεχοῦς λόγου παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: "Ἡ μὲν οὖν εἰρομένη τῆς λέξεώς ἐστιν ἥδε, κατεστραμμένη δὲ ἡ ἐν περιόδοις· λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν αὐτὴν καθ' αὐτὴν καὶ μέγεθος εὐσύνοπτον"⁹. Ἐνας τέτοιος λόγος προφανῶς ἀποπειρᾶται νὰ συγκροτήσῃ ἓνα αὐστηρῶς ὀριοθετημένο γενικὸ πλαίσιο, ὥστε νὰ τεθοῦν ἀκολουθῶς μὲ ὀργανωτικὴ ἀκολουθία οἱ λεπτομέρειες.

Στὴν συνέχεια τῆς ἀφήγησής του ὁ σοφιστὴς χρησιμοποιεῖ μὲ εὐέλκτο τρόπο τὴν δυνατότητα τῶν διακινήσεων τοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο τὸν λόγο ὡς ἐργαλεῖο ἢ ὡς μέσο, γιὰ νὰ διοχετεύσῃ μηνύματα τῆς προσωπικῆς του φιλοσοφικῆς ἐρμηνευτικῆς, τῆς ἐκδοχῆς ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει διαμορφώσει γιὰ τὰ πολιτιστικὰ δρώμενα. Αὐξάνοντας μάλιστα τὴν ἔνταση τῆς ὁμιλίας του καὶ ἐπιλέγοντας μιὰν ἐπιχειρηματολογία ποὺ στηρίζεται στὰ ὑποκειμενικὰ κριτήριά του, ἐπιδίδεται σὲ μιὰ καλυμμένη, ἀλλὰ σαφῇ γιὰ ἓναν ὑποψιασμένο ἀκροατῇ, ἐπίθεση ἐναντίον τῶν προγενεστέρων του σοφιστῶν. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ ὕφος του εἶναι κατ' ἀρχὰς σοβαρὸ καὶ ἥρεμο, βαθμιαία προσλαμβάνει ἐπιθετικὸ τόνο καὶ διὰ τῶν ἀποχρώσεων του ἀσκεῖ κριτικὴ στοὺς ἐνασχοληθέντες μὲ τὴν σοφιστικὴ τέχνη. Ἐπισημαίνει ὅτι δὲν προσέφεραν οὐσιαστικὸ ἔργο, ἔλλειμμα ποὺ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του ὀφειλόταν στὴν ἀτολμία τους. Τὰ ἐρμηνευτικὰ καὶ τὰ ἀξιολογικὰ κριτήριά του ἐπενδύονται, στὴν ἐδῶ συνάφεια τῶν ἀναφορῶν, μὲ μιὰ διττὴ φαρέτρα: Ἐνῶ ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρᾶ ἐμφανίζεται ὡς ἐραστὴς τῆς ἀντικειμενικότητος μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση, ἀπὸ τὴν ἄλλη ρέπει ταχύτατα πρὸς τὸν ὑποκειμενισμό, καθὼς ἀπροκάλυπτα κατηγορεῖ φημισμένους προσωπικότητες γιὰ χρῆση προσχηματικῶν ὑπεκφυγῶν: "Τοὺς δὲ μεταχειριζομένους αὐτὴν (sc. τὴν σοφιστικὴν τέχνην) τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν, φοβουμένους τὸ ἐπαχθὲς αὐτῆς, πρόσχημα ποιῆσθαι καὶ προκαλύπτεσθαι, τοὺς μὲν ποιήσιν οἶον Ὅμηρον τε καὶ Ἡσίοδον καὶ Σιμωνίδην, τοὺς δ' αὖ τελετὰς καὶ χρησμοδίας, τοὺς ἀμφὶ τε Ὀρφέα καὶ

9. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1409a-b. Ἐντάσσοντας τὴν συντομία στὰ ἐργαλεῖα τῆς πειθοῦς ὁ P. Riquier παρατηρεῖ: "Νὰ γιατί ἡ ἐσηματισμένη καὶ ἐμψυχη παρουσίαση ἀντιμετωπίζεται μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο ἀναφορᾶς μὲ τὴ συντομία, τὴν ἐκπληξη, τὴν ἀπόκρυψη, τὸ αἶνιγμα, τὴν ἀντίθεση· ὅπως ὅλες αὐτὲς οἱ μεθοδεύσεις, τὸ εὐφυλόγημα ὑπηρετεῖ τὸν ἴδιο σκοπὸ: νὰ πείσῃ τὸν ἀκροατῇ. Αὐτὸς ὁ σκοπὸς παραμένει τὸ διακριτικὸ σημεῖο τῆς ρητορικῆς" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 76). Μὲ κάθε ἀνεση θὰ σημειώναμε ὅτι καὶ ἐδῶ ἡ προοπτικὴ τῆς στρατηγικῆς εἶναι διάχυτη.

Μουσαῖον ..."¹⁰. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ὕφος τοῦ Πρωταγόρου ἐδῶ ἔχει προσλάβει ἓνα ἀνεπιφύλακτο πάθος καὶ ἔτσι παρουσιάζεται ἀδιαπραγμάτευτος, ἀκόμη καὶ ἂν οἱ ἐκφραστικοὶ τρόποι του θὰ προκαλοῦσαν ὄχι μόνον εὐλογες ἀπορίες ἀλλὰ καὶ ἀγανάκτηση. Ἐκθέτοντας ὁ Ἀριστοτέλης τὰ στοιχεῖα ποὺ προσιδιάζουν στὸ ὕφος ὡς πρὸς τὴν ἀνταπόκρισή του στὰ ἰσχύοντα ἢ στὴν σχέση τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντίδρασης τοῦ ρήτορα μὲ τὰ ὅσα –καὶ κατὰ τὸν τρόπο ποῦ– ὑποπίπτουν στὴν ἐμπειρία του σημειώνει τὰ ἑξῆς: "Παθητικὴ δέ, ἔαν μὲν ἡ ὕβρις, ὀργιζομένου λέξεις, ἔαν δὲ ἀσεβῇ καὶ αἰσχροῖ, δυσχεραίνοντος καὶ εὐλαβουμένου καὶ λέγειν"¹¹.

Ἐάν μελετοῦσαν τὸν λόγο τοῦ Πρωταγόρου ἀναγνώστες μιᾶς μεταγενέστερης ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀνυποψίαστοι γιὰ τὰ ὅσα διαδραματίζονταν τὴν ἐποχὴ συγγραφῆς τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου, ὁ σοφιστὴς ἴσως θὰ ἐξεικονίζετο στὴν συνειδήσή τους ὡς δημόσιος κατήγορος καὶ ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος περὶ τῆς ἀναγκαιότητος ἐφαρμογῆς τῶν δεοντολογικῶν καθηκόντων. Παρὰ ταῦτα, ἀμέσως μετὰ θὰ τοὺς δημιουργοῦσε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὡς πρὸς τὶς ἐξειδικευμένες ἀναλύσεις του χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνεκτικότητος ἀπέναντι σὲ μὴ συγγνωστὲς δεοντολογικῶς συμπεριφορές. Πράγματι, ἡ τεχνολογία τῆς ἐπιχειρηματολογίας ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πρωταγόρας δὲν παραμένει στὸ ἐπίπεδο τῆς ἁτεγκτης, ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς αὐστηρῶς ἀντικειμενικῆς θεωρήσεως τῶν καταστάσεων, κριτικῆς. Μέσα σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ μεταβαλλόμενο ἀπὸ ἥλιο σὲ ἐπιθετικὸ καὶ ἀντιστρόφως, ἀλλὰ ἐμφανὲς ὡς πρὸς τοὺς στόχους του, κατηγορητήριο παρουσιάζεται ὁ ἴδιος νὰ διάκειται ἐπίσης καὶ μὲ μιὰ κατανόηση καὶ συναισθηματικὴ εὐρυχωρία πρὸς τὰ ἄτομα ἐκεῖνα ποὺ τελικὰ "φοβηθέντες τὸν φθόνον ταῖς τέχναις ταύταις παραπετάσμασιν ἐχρήσαντο"¹². Ἀναφερόμενος ὁ Ἀριστο-

10. *Πρωταγόρας*, 316d-e. Σημειωτέον ὅτι ἀπ' ὅλο τὸν μονόλογο τοῦ Πρωταγόρου ἀπουσιάζουν τὰ ἀναστοχαστικὰ ἐρωτήματα. Ὁδηγεῖται ἀβίαστα καὶ ἀβασάνιστα στὶς ἐλεγκτικὲς ἐξακριβώσεις του, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται στὴν ἀναγκαιότητα τῆς μεθόδου ποὺ πρέπει νὰ ἐπιλεγῇ γιὰ τὴν ἀποτίμηση τοῦ παρελθόντος.

11. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1408a. Ἀναφορικῶς μὲ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς ρητορικῆς ὁ P. Riquier σημειώνει: "Ἡ θεώρηση τῶν συγκινήσεων, τῶν παθῶν, τῶν συνηθειῶν, τῶν πίστεων ἐναπόκειται στὴν ἀρμοδιότητα τῆς ρητορικῆς, ἔστω κι ἂν δὲν ὀφείλει νὰ παραγκωνίσει τὴν προτεραιότητα τοῦ ἀληθοφανοῦς ἐπιχειρήματος" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 65).

12. *Πρωταγόρας*, 316e. Ἡ ἀναφορὰ πάντως καὶ ἡ στήριξη στὶς ψυχικὲς καταστά-

τέλης στο αξιολογικών επισημάνσεων ὕψος τοῦ λόγου ἀνάλογα μὲ τις καταστάσεις ἀπὸ τις ὁποῖες ἀντλεῖ ἐρεθίσματα ὁ ρήτορας, παρατηρεῖ: "Ἐὰν δὲ ἐπαινετά, ἀγασμένως, ἐὰν δὲ ἐλεεινά, ταπεινῶς"¹³. Ὡστόσο θὰ ἐπισημαίναμε ὅτι ἐνδεχομένως καὶ ἐδῶ νὰ ὑφέρπη ἡ εἰρωνική καὶ κριτική διάθεση τοῦ Πρωταγόρου πρὸς τοὺς προγενεστέρους του στοχαστές, ὑποτίμηση πού ὑποδηλώνεται καὶ στὴν φράση: "Μουσικὴν δὲ Ἀγαθοκλῆς τε ὁ ὑμέτερος πρόσχημα ἐποιήσατο, μέγας ὢν σοφιστής"¹⁴, μὲ τὴν ὁποία χαρακτηρίζει τὸν Ἀγαθοκλῆ, προβάλλοντας τις ἀντιφάσεις τῆς συμπεριφορᾶς του ἐναντι τῶν ἱκανοτήτων του.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ὕστερα ἐρχονται στὸ προσκήνιο οἱ αἰτιολογήσεις. Κατὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ Πρωταγόρου, ἡ συγκριτικὴ ὑπεροχὴ του ἀπέναντι στοὺς προκατόχους του ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ ἴδιος ἀνέλαβε τις προσωπικὲς του εὐθύνες ἀναφορικῶς μὲ τὴν προβολὴ καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς τέχνης του, μὲ συνέπεια νὰ νομιμοποιητῇ νὰ κρίνῃ τὰ άτομα πού δὲν τίμησαν μὲ τὴν στάση τους τὴν Σοφιστική. Στὸ σύνολό της λοιπὸν ἡ ἀνωτέρω πολυεπίπεδη ὡς πρὸς τὴν ὑφολογικὴ ἐπένδυσή της ἀναφορὰ ἐμφανίζεται ὅτι δὲν ἦταν ἄσκοπη καὶ ὅτι δὲν εἶχε ὡς ἀποκλειστικὸ στόχο νὰ ἐντυπωσιάσῃ τοὺς ἀκροατὲς του: "Ἐγὼ δὲ τοῦτοις ἅπασι κατὰ τοῦτο εἶναι οὐ ξεμφέρομαι".¹⁵ Ὁ σοφι-

σεις ἡ στὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα ὁδηγεῖ τὴν ἐρευνα σὲ περιορισμένες προσεγγίσεις ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴ θεώρηση τῶν ζητημάτων. Ἀντιθέτως, ὁ λογικὸς χαρακτήρας τῆς ἐρευνας στηρίζεται σὲ σύνθετο ἐπιχειρηματολογικὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ σὲ ἀποδείξεις καὶ σὲ ἐδραῖα συμπεράσματα. Μήπως, ἐκτὸς τοῦ φρόνου, ἔπρεπε νὰ ἐξετασθοῦν καὶ ἄλλες παράμετροι, ὅπως π.χ. ἡ ἱστορικὴ συνθήκη;

13. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1408a. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐδῶ ἀναδύεται μιὰ πρόταση περὶ ποικίλων μορφῶν περιγραφῆς καὶ πειθοῦς. Ὁ P. Riquier ὁμῶς ἐπισημαίνει τὰ ἀκόλουθα: "Εἶναι πάντα πιθανὸ ἡ τέχνη τῆς εὐφράδειας νὰ χειραφετῇται ἀπὸ τὴ μέρμυρα τῆς ἀληθολογίας. Ἡ τεχνικὴ πού βασίζεται στὴ γνῶση τῶν αἰτίων πού γεννοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς πειθοῦς χαρίζει φοβερὴ δύναμη σὲ ἐκείνον πού τὴ χειρίζεται τέλεια: τὴ δύναμη νὰ ἐλέγῃ τις λέξεις χωρὶς γνῶση τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐλέγῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐλέγχοντας τις λέξεις" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορὰ*, σ.24). Καὶ ἐδῶ ἡ στρατηγικὴ θέτει στὸ περιθώριο τὴν διαλογικὴ διαβούλευση.
14. *Πρωταγόρας*, 316e. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὸν Ἀγαθοκλῆ γίνεται μὲ ἀξιωματικὸ τρόπο καὶ παραμένει στὰ στερεότυπα σχήματα μιᾶς ἐξωτερικῆς περιγραφῆς. Τὸ ἐπόμενο βῆμα πρὸς τὸν δογματισμὸ εἶναι ἐπὶ θύρας, ἀφοῦ ἀπουσιάζουν οἱ αἰτιολογοῦσες διεισδύσεις.
15. *Πρωταγόρας*, 316e. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο ὁδηγεῖται ὁ Πρωταγόρας εἶναι σαφῶς βεβαιωμένο. Οἱ προσηγηθεῖσες ἀποτιμήσεις του κατατέθηκαν χωρὶς τὴν

στής με την ανωτέρω φράση διαχωρίζει την ποιότητα των επιλογών του απέναντι στο παρελθόν, επιθυμώντας έτσι να προβάλει και να διαφημίσει τον εαυτό του. Θέτει κατά βάσιν στο ίδιο συγκριτικό και αξιολογικό πλαίσιο την οικεία του παρουσία με την παρουσία των προηγούμενων του και αποφεύγει έντέχνως τις δεσμευτικές –έρμηνευτικές τουλάχιστον– αναγκαιότητες που όρίζει ο ιστορικός σχετισμός. Τουλάχιστον έπρεπε να λάβει υπ' όψιν του τα πολιτικώς και θεσμικώς ισχύοντα. 'Η έγωιστική χροιά του λόγου του είναι κάτι περαιτέρω από έκδηλη. Για έναν υποψιασμένο αναγνώστη-άκροατή, το ύφος του είναι χωρίς άμφιβολία επίπλαστο. Τό στοιχείο της υπερβολής θα λέγαμε ότι αποτελεί την άχίλλειο πτέρνα του Πρωταγόρα. Προς στιγμήν πάντως προσπαθεί με την φυσικότητα των αποτιμήσεών του να διατηρήσει όρισμένα προσχήματα αντικειμενικότητας, απόπειρα ωστόσο που αδυνατίζει ιδιαίτερα το απόλυτο του "άπασιν". 'Ο 'Αριστοτέλης αναφέρει τα εξής για την διαφορά ανάμεσα στην φυσικότητα του ύφους και στην επιτήδευσή του και μάλιστα ανάγοντας την επιλογή του πρώτου σε δεοντολογικό κανόνα της ρητορικής έκφορας: "Αλλ' έστι και έν τούτοις έπισυστελλόμενον και αυξανόμενον τό πρότερον. Διό δεί λανθάνειν ποιούντας,

βάσανο της πολύπλευρης επιχειρηματολογίας και τις είχε προσαρμόσει κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται στο ουσιαστικώς προκατασκευασθέν, στά νοητικά και προθετικά κέντρα του, συμπέρασμα. Παρουσιάζοντας έν συνόψει ό Ing. Düring τις απόψεις του 'Αριστοτέλους περί ρητορικής, έπισημαίνει τα ακόλουθα: " Τή ρητορική μπορούμε να την όρίσουμε ως κατοχή των μέσων, με τη βοήθεια των όποιων κερδίζει κανείς με τό μέρος του τούς άκροατές του. Τα μέσα αυτά είναι τρία: ή προσωπικότητα του ρήτορα, ή ικανότητα να φέρνει τόν άκροατή του σε μιá συγκεκριμένη συναισθηματική κατάσταση και τό χάρισμα να δίνει τέτοια μορφή στην έκθεσή του ώστε να μπορεί να παρουσιάζει με επιτυχία κάτι ως αληθινό ή αληθοφανές. 'Ο ρήτορας πρέπει έπομένως πρώτον να μπορεί να κάνει ό ίδιος έντύπωση με τόν χαρακτήρα του· δεύτερον πρέπει να έχει την ικανότητα να κάνει ήθικές αξιολογήσεις και να έχει καλή γνώση των ανθρώπινων παθών· τέλος πρέπει να είναι εξοικειωμένος με την τεχνική της λογικής επιχειρηματολογίας. 'Όποιος θεωρεί σωστό αυτό τόν όρισμό κι αυτή την περιγραφή της ρητορικής, πρέπει να παραδεχθή ότι και αυτή είναι επίσης ένα παρακλάδι της διαλεκτικής και της ήθικης " ('Ο 'Αριστοτέλης, τόμ. Α' , σέ μτφρ. Π. Κοτζιά-Παντελή, Μ.Ι.Ε.Τ., 'Αθήνα 1991, σελ. 221). 'Ηδη όμως ό Πρωταγόρας αρχίζει, στην όπτική τουλάχιστον του υποψιασμένου άκροατή του, να απομακρύνεται από τα άνωτέρω. Πρό πάντων μάλιστα απέχει παρασάγγας από την διαλεκτική και την ήθική.

καὶ μὴ δοκεῖν λέγειν πεπλασμένως ἀλλὰ πεφυκότηως· τοῦτο γὰρ πιθανόν, ἐκείνο δὲ τουναντίον· ὥς γὰρ πρὸς ἐπιβουλεύοντα διαβάλλονται"¹⁶.

Παρὰ ταῦτα, ὁ σοφιστὴς δὲν ἐγκαταλείπει τοὺς προγενεστέρους του, ἀπολύτως ἐκτεθειμένους στὴν κρίση τῶν ἀκροατῶν του, ἀλλὰ ἀποπειρᾶται, μὲ ὕφος ἀκόμη πάντως ἐπιθετικὸ καὶ ἐμπερίστατο, νὰ δικαιολογήσῃ τὴν στάση τους. Παρουσιάζεται λοιπὸν νὰ ἔχῃ τὸ κριτήριο τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ἀξιολογικῆς ἀντικειμενικότητος, γνωσιολογικὸ προσὸν ποῦ στὴν πραγματικότητα, σύμφωνα μὲ τὰ ἀνωτέρω, δὲν ἰσχύει: "Ἡγοῦμαι γὰρ αὐτοὺς οὐ τι διαπραξασθαι ὁ ἐβουλήθησαν· οὐ γὰρ λαθεῖν τῶν ἀνθρώπων τοὺς δυναμένους ἐν ταῖς πόλεσι πράττειν, ὧνπερ ἔνεκα ταῦτ' ἐστὶ τὰ προσχήματα"¹⁷. Ἀναφορικῶς μὲ τὸ ὕφος τοῦ ἀνωτέρω ἐδαφίου ἔχομε νὰ σημειώσωμε ὅτι, προκειμένου ὁ Πρωταγόρας νὰ διατηρήσῃ ἀκόμη τὴν ἀξιολοπιστίαν του, χρησιμοποιοῖ στὸν λόγο του ρήματα καὶ οὐσιαστικά καὶ ὄχι ἐπιθέτα, ἐξασφαλίζοντας μὲ τὴν ρητὴ ἀφηγηματικότητά τους πρὸς στιγμὴν τὸ ὑφολογικὸ μέτρο. Ἀναφερόμενος ὁ Ἀριστοτέλης στὴν χρῆση τῶν ἐπιθέτων καὶ στὸν ὑφολογικὸ φόρτο ποῦ ἐπιφέρουν παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα: "Ἐπεὶ δεῖ γε χρῆσθαι τοῖς ἐπιθέτοις· ἐξαλλάττει γὰρ τὸ εἰωθὸς, καὶ ξενικὴν ποιεῖ τὴν λέξιν. Ἀλλὰ δεῖ στοχάζεσθαι τοῦ μετροῦ"¹⁸.

16. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1404b. Ὡστόσο ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἀριστοτέλη στοχεύει σὲ κάτι περαιτέρω ἀπὸ μιά ἀπλὴ ρητορικὴ κανονιστικότητα. Ὁ P. Riquier σημειώνει: "Ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ Ἀριστοτέλη ἦταν ὅτι ἐξεπόνησε αὐτὸ τὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς ρητορικῆς πειθοῦς καὶ στὴν λογικὴ ἔννοια τοῦ ἀληθοφανοῦς καὶ ἐξετίμησε πάνω σὲ αὐτὴ τὴν σχέση ὁλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα μιᾶς φιλοσοφικῆς ρητορικῆς" (*Ἡ ζωντανὴ μεταφορά*, σ. 27).

17. *Πρωταγόρας*, 317a. Εἶναι προφανέστατο ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἀποφεύγει τὴν ὁλόπλευρη, συνεχτικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ προσέγγιση τῶν θεμάτων. Καταφεύγει σὲ πρωθύστερες τοποθετήσεις, ἐπιδιώκοντας νὰ ἐπαληθεύσῃ ἄρχές ποῦ ἐκ τῶν προτέρων ἔχει ὑποστηρίξει μὲ ὑποκειμενικά κριτήρια. Ἄρα, δὲν ἀναζητεῖ λογικὰ συμπεράσματα ποῦ νὰ ἔχουν ὑπερατομικὸ κύρος καὶ νὰ ἰσχύουν αὐθύπαρκα, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τίς ἐκάστοτε καὶ κατὰ συνθήκην ἀποτιμήσεις. Ἐπὶ πλέον, ἀξιο ἐπισημάνσεως εἶναι ὅτι χρησιμοποιοῖ τὸ δοξαστικὸ ρῆμα "ἡγοῦμαι" καὶ ὄχι τὸ "γινώσκω", τὸ "οἶδα" ἢ τὸ "ἐπίσταμαι", τὰ ὁποῖα δηλώνουν τὴν ἐδραία ἀντικειμενικὴ, καὶ μὲ ἐπιστημονικὴ στήριξη, γνώση.

18. *Ρητορικὴ τέχνη*, 1406a. Καταφεύγομε ἐκ νέου στὴν γραφίδα τοῦ P. Riquier: "Μία δυνατότητα ἔμεινε ἀνοικτή: νὰ ὀριοθετήσῃ τίς νόμιμες χρήσεις τῆς δραστηκῆς ὁμιλίας, νὰ χαράξῃ τὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ποῦ χωρίζει τὴν χρῆση ἀπὸ τὴν κατάχρηση, νὰ θεσμίσῃ φιλοσοφικά τοὺς δεσμούς ἀνάμεσα στὴν σφαῖρα ἰσχύος

Προεκτάσεις

Σύμφωνα με τὰ ὅσα ἐξετάσαμε, ἔχομε νὰ διατυπώσωμε τὶς ἀκόλουθες σκέψεις: Μὲ τὸν τύπο τοῦ ρητορικοῦ λόγου ποὺ χρησιμοποιοῖ ὁ Πρωταγόρας δείχνει ὅτι ἐπιλέγει μιὰ μέθοδο ἐπιχειρηματολογίας διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ. Ἐντάσσει ἔτσι τὴν ἀλήθεια στὴν κατὰ τὸ δοκοῦν «καιρικότητα» τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἐπιδιωκτέων στόχων τοῦ καὶ ἄρα τὴν καθιστᾷ ὑποκείμενη στὸν σχετικισμό. Μέσω λοιπὸν τῆς ἐν λόγω ἔνταξης περιορίζει αἰσθητικῶς τὴν προοπτικὴ τῆς διαλεκτικῆς, ὥς αὐστηρῆς συλλογιστικῆς καὶ ἐρευνητικῆς μεθόδου ὑπὸ τὸ πλατωνικὸ πρῶσμα τῆς. Παράλλῃλως ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποβιάσῃ τὴν κοινὴ γνώμη στὴν θέση τοῦ ἀπλοῦ ἀκροατῆ, τοῦ ὁποῖου ἐδῶ ἡ ἀποστολὴ ὀρίζεται στὸ νὰ πείθεται ἀπολύτως καὶ μάλιστα χωρὶς ἔστω τὸν στοιχειώδη σκεπτικισμό ἐπὶ τῶν ὧν εἶναι ἀποδέκτης. Ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, τὸ κοινωνικὸ σῶμα ὁδηγεῖται σὲ μιὰ προϋῶσα μαζικοποίησι, σὲ μιὰ ἀδρανῆ κατάστασι ποὺ δὲν εἶναι ἄμοιρη συνεπειῶν γιὰ τὰ πολιτικὰ δρώμενα. Θὰ λέγαμε λοιπὸν ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ ἀνταποκρίνεται στὰ ὅσα ὀρίζει περὶ κοινῆς γνώμης ὁ J. Habermas στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ: "Στὶς δημόσιες ἐπικοινωνιακὰς διαδικασίαις, τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι μόνον, οὔτε κἀν κατὰ κύριο λόγο, ἡ συγχώνευσις τῶν περιεχομένων καὶ τῶν ἀπόψεων διὰ μέσου τῶν ἀποτελεσματικῶν μέσων μετάδοσης. Ἀσφαλῶς μόνον ἡ εὐρεῖα κυκλοφορία κατανοητῶν μηνυμάτων ποὺ προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον διασφαλίζει μιὰ ἐπαρκῆ συμμετοχὴ. Γιὰ τὴ δόμησις ὅμως μιᾶς κοινῆς γνώμης μεγαλύτερη σημασία ἔχουν οἱ κανόνες μιᾶς ἀπὸ κοινοῦ ἀκολουθοῦμενης ἐπικοινωνιακῆς πρακτικῆς. Συμφωνία σὲ θέματα καὶ εἰσηγήσεις διαμορφώνεται μόνον ὥς ἀποτέλεσμα μιᾶς ὀλιγώτερο ἢ περισσότερο ἐξαντλητικῆς ἀντιπαράθεσις μετὰ τὴν πρότασι νὰ ἐξετασθοῦν ὀρθολογικά, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, οἱ πληροφορίαι καὶ οἱ αἰτιολογίαι. Μὲ αὐτὸ τὸ 'μᾶλλον ἢ ἥττον' τῆς 'ὀρθολογικῆς' ἐξέτασις τῶν 'ἐξαντλητικῶν' προτάσεων, πληροφοριῶν καὶ αἰτιολογιῶν παραλλάσσουν ἐν γένει

τῆς ρητορικῆς καὶ στὴν σφαῖρα ἰσχύος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ρητορικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη συνιστᾷ τὴν πρὸ ἐκρηκτικῆς ἀπόπειρα θεομοιοποίησης τῆς ρητορικῆς μετὰ βάση τὴν φιλοσοφία" (δπ.π., σ. 26). Ἐξ ἄλλου, τὸ "μέτρον" συνιστᾷ μιὰ ἀπὸ τὶς κανονιστικὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν μεσότητά.

τὸ διαλογικὸ ἐπίπεδο τῆς διαμόρφωσης γνώμης καὶ ἡ 'ποιότητα' τοῦ ἀποτελέσματος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς δημόσιας ἐπικοινωνίας δὲν ἀποτιμᾶται κἂν *per se*, βάσει τῆς παραγωγῆς γενικότητος, ἀλλὰ βάσει τυπικῶν κριτηρίων δημιουργίας ποιοτικῆς κοινῆς γνώμης. Οἱ δομὲς μιᾶς ἰσχυροποιημένης δημοσιότητος ἀποκλείουν γόνιμες καὶ διαφωτιστικὲς συζητήσεις" (*Τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ ἰσχυρὸν*, σέ μτφρ. Θ. Λουπασάκη, ἐκδ. "Νέα Σύνορα", Ἀθήνα 1996, σσ. 479-480).

Ἐν συνόψει: ὁ Πρωταγόρας παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ ἐκφέρει ἕναν λόγο ὑποδειγματικὸ ὡς πρὸς τὶς τυπικὲς –καὶ ὄχι τὶς ἐπιστημονικὲς– ἀπαιτήσεις τῆς ρητορικῆς ἀλλὰ ἐπιφανειακὸ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ προοπτικὴ ποὺ τὸν διέπουν. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναγκαίαν συνέπεια ἐνὸς ἀκραίου αὐτοερωτισμοῦ. Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι στὰ παραθέματα ποὺ ἐξετάσαμε φρόντισε νὰ καταστήσῃ τὸ ὕφος του καὶ μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐχάριστο, ἀποφεύγοντας καὶ τὴν φλυαρία καὶ τὴν συντομία. Ὡς πρὸς τὸ ἐν λόγω θέμα ὁ Ἀριστοτέλης –καὶ ἀναφορικῶς μὲ τὸ δικανικὸ ὕφος– σημειώνει τὰ ἑξῆς: "Ἄν τε γὰρ ἀδολεσχῇ, οὐ σαφὴς, οὐδὲ ἂν σύντομος. Ἀλλὰ δὴλον ὅτι τὸ μέσον ἀρμόττει. Καὶ τὸ ἡδεῖαν τὰ εἰρημένα ποιήσει, ἂν εὖ μιχθῇ, τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ πιθανόν ἐκ τοῦ πρέποντος" (*Ρητορικὴ τέχνη*, 1414α). Τὸ ἐρευνητικὸ ὁμῶς ἐρώτημα ποὺ παραμένει ὡς ζητούμενο εἶναι τὸ κατὰ πόσον ἕνας μονόλογος ἐστειρωμένος ἀναλυτικῶν αἰτιολογήσεων θὰ μπορούσε νὰ συμφυλιώσῃ τὴν φιλοσοφία μὲ τὴν ρητορικὴ καὶ νὰ τῆς προσδώσῃ ἐπιστημονικὸ χαρακτῆρα.

Τέλος, ἀναφορικῶς μὲ τὸ σὲ ποιοῦ ρητορικὸ εἶδος μπορεῖ νὰ καταταγῇ ὁ λόγος τοῦ Πρωταγόρα μὲ βάση τὶς ἀριστοτελικὲς ἀναλύσεις, θὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι κυρίως εἶναι ἐπιδεικτικὸς (βλ. *Ρητορικὴ Τέχνη* Α', 1366 a-1368 a). Παραθέτομε ὁρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὴν περιληπτικὴ παρουσίαση τοῦ Ing. During: "Ἐπειδὴ στόχος τοῦ ἐπιδεικτικοῦ λόγου εἶναι ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος, ὁ ρήτορας πρέπει νὰ ἔχῃ ξεκάθαρες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ τι εἶναι ἔντιμο καὶ τι ἀνέντιμο, τι εἶναι ἀρετὴ καὶ τι κακία. Χωρὶς ἀμφιβολία μεγάλη σημασία ἔχει ὁ χαρακτῆρας τοῦ ἴδιου τοῦ ρήτορα, ἀφοῦ ἀναλαμβάνει νὰ ἐπαινέσῃ ἢ νὰ ψέξῃ ἄλλους ἀνθρώπους. Δὲν τοῦ χρειάζεται μόνο πρακτικὴ πείρα τῆς ζωῆς πρέπει ἐπίσης νὰ ξέρῃ τι εἶναι ἡ ἀρετὴ. ... Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν μεγαλύτερη ἀπὸ ὅλα σημασία εἶναι νὰ κἀνῃ ὅ,τι καλύτερο

μπορεί για να δείξει ότι ο άνθρωπος για τον οποίο ομιλεί ἐνήργησε πραγματικά με περίσκεψη, ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις όπου ἔκανε κάτι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν καταστάσεων. ... Ἰδιαιτέρως ἀποτελεσματικό εἶναι, ὅταν ὁ ρήτορας συγκρίνῃ τὸν ἄνδρα ποὺ τὰ ἔργα του θέλει νὰ ἐπαινέσῃ μὲ διάσημες ἱστορικές προσωπικότητες " (Ἀριστοτέλης, τόμ., Α', σσ. 223- 224). Μᾶλλον ὁ Πλάτων θὰ εἶχε προβλέψει ὅτι ὁ μαθητὴς του Ἀριστοτέλης θὰ συνέτασσε τὶς ἀνωτέρω ἀναλύσεις καὶ τοῦ προσέφερε μὲ τὸν μονόλογο τοῦ Πρωταγόρα τὸ ἀντιπαράδειγμά τους. Ἀλλὰ βέβαια δὲν τὸν ἐγκατέλειψε χωρὶς ἐπικουρία. Τὸν τροφοδοτοῦσε μὲ τα ὅσα ἀνέπτυξε περὶ ρητορικῆς στοὺς διαλόγους του *Γοργίας* καὶ *Φαῖδρος*. Ἐκφωνήθηκε ὁμοῦς κατὰ τέτοιο τρόπο ὁ λόγος τοῦ Πρωταγόρου, ὥστε νὰ κατέχη τὴν "περίοπτη" θέση τοῦ ἀντιπαράδειγματος;

SUMMARY

Protagoras and Rhetoric Aristotle's

In this article, an attempt is made to investigate how we can evaluate the style of a speech, made to Socrates the Sophist Protagoras (Protagoras 316c-317c) through the rules that Aristotle formulate for the Rhetorical Art. We believe that Protagoras knows the rules governing the construction of a rhetorical text, a fact which mainly appears in the way he uses the expressive tools. In 1403b of the *The Rhetorical Art*, Aristotle notes that is not enough to express only the exact content of our thoughts, but it is necessary to connect them with the appropriate expressions. Only in this way the stylistic quality of our text will be achieved. In the speech of Protagoras we identify the following elements which are used according to what he wants to show each time: a) accuracy, b) clarity, c) simplicity, d) superlatives and e) aesthetic quality. The elements are those which Aristotle analyses in the third book of *the Rhetoric Art*. Finally, an attempt is made to present in which cases Protagoras uses the above mentioned characteristics of rhetorical discourse in a way which is not scientific but is rather superficial.